

**AŞIQ ƏLƏSGƏR: DİLİMİZİ VƏ RUHUMUZU
CİLVƏLƏNDİRƏN SƏNƏTKAR**

**ASHUG ALASGAR: THE MASTER DECORATING OUR
LANGUAGE AND SPIRIT**

**AШУГ АЛЕСКЕР: МАСТЕР СЛОВА,
УКРАШАЮЩИЙ НАШ ЯЗЫК И ДУШУ**

Şakir ALBALIYEV

*Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
AMEA Folklor İnstitutu*

Summary

In the report it is said about the activity of the talented saz master of the Goycha ashug environment. The folkloric features of Ashug Alasgar's poetry are investigated on the base of his poems. It is mentioned that the fascination of this poetry is the decoration of the folk spirit with the language of folk speech. The reason for it is that Ashug Alasgar's ability to use poetic opportunities of our language with high mastery is shown and justified.

Key words: Ashug Alasgar, poetry, poetics, nationality, Goycha ashug environment

Резюме

В докладе рассказывается об мастерстве слова и саза, талантливого представителя Гейчинской ашугской среды. Народные качества поэзии Ашуга Алескера исследуются на примере стихотворений, посвященных воспеванию красавиц. Автор отмечает, что очарование этой поэзии заключается в едином слиянии двух элементов - народного духа и просторечия. Причина совершенства произведений ашуга в том, что Ашуг Алескер умеет с большим мастерством использовать поэтический потенциал нашего языка.

Ключевые слова: Ашуг Алескер, произведение, поэтика, народность, Гейчинская ашугская среда

Elə zəngin mənəvi xəzinəmiz, elə möhtəşəm söz-sənət abidəmiz, elə nəhəng sənətkarlarımız var ki, onlar haqqında zamanbəzaman danışılса da, tədqiqatlar aparılса da, yenə o zəngin xəzinənin təkinə gedib çıxmaq, o zənginliyə dərininəcən tam varmaq olmur. Novruz bayramı kimi zəngin mərasim ənənələrimiz, möhtəşəm “Kitabi-Dədə Qorqud” abidəmiz, dünya lirikasının zirvəsində dayanan Məhəmməd Füzuli, elmi təfəkkürü şair-mütəfəkkir kimi dünya poeziyasında qətolunmaz yüksəkliyə qaldıran Nizami Gəncəvi dühası, ozan-aşiq

sənətinə özünün təkrarsız yaradıcılıq möhürünü vurmuş Dədə Ələsgər irsi... və s.

1821-ci ildə Göyçə mahalının Ağkilsə kəndində dünyaya göz açan, “Adım Ələsgərdi, Göyçə mahalım” deyən Aşıq Ələsgərin sazının-sözünün şöhrəti təkcə doğulduğu eldə-mahalda yox, bütöv Azərbaycan, türk dünyasında, bütün dünyada bəlli oldu. Onun yaratdığı sənət möcüzələri saz-söz dünyasında məzmun və forma yenilikləri etibarilə sənət inqilabı oldu.

Aşıq Ələsgərin sənət sahəsində yaratdığı bu inqilab heyrətamizliyi ilə o vaxtdan bu günə bütün sənət adamlarını və tədqiqatçıları heyran qoyub. Bu dahi sənətkarın şəxsiyyət kamilliyi də, yaradıcılıq qüdrəti də bitməz-tükənməz söhbətlərin və araşdırmaların mövzusudur. Bunun əsas sirri isə aşığın “xalq içində, xülq içində” olmasından, xəlqi düşüncə və keyfiyyətlərdən yoğrulub – ilhamlanmasından qaynaqlanır. Şairin hansı çeşiddə və məzmununda yazmasından asılı olmayaraq, etnoqrafik yönlü təsvir və peyzajlardan bəhrələnməsindən irəli gəlir.

Pəncərədən qəfil baxdım,
Qarşidan bir sona keçdi.
Oğrun baxdı, qaş oynatdı,
Müjkanları cana keçdi.

Kənd həyatı üçün xarakterik olan bir tablo gözlərimiz qarşısında canlanır: pəncərədən ətrafı seyr edən gəncin gözləri yaxınlıqdan keçib gedən bir gözəli görür. Kənd qızlarına xas utancaqlıqla o da istər-istəməz aşkaranə şəkildə yox, oğruncasına qaşını dolandırmaqla ona heyran-heyran baxan oğlanı süzür. Lakin bu oğrun baxışlarda aşıqə tuşlanan uzun kirpiklər (müjkan oxları) sanki ox olub canına sancılır. Beləliklə, aşıq sevgi yarası alıb, “yaralanır”. Növbəti bənddə:

...Yolunda can qurban verdim,

Baxmadı qurbana, keçdi, - deyir. Yəni kirpik oxlarından yaralanmış canını gözələ qurban deyir. Lakin aşıqın anidən görülvurulduğu gözəl “baxmadı qurbana”, yəni saymazyanalılıqla – etinasızcasına onun yaxınından ötüb-keçdi. Bu, o deməkdir ki, Azərbaycan qızı təsadüfi bir baxışdan ona tuşlanan nəzərlərə yanakı baxışla kifayətlənib, ciddi reaksiya vermir. Bu da Azərbaycan qızının namusismət, abır-həya gözləyən obrazını oxucuya (şeyrdə təsvir olunmuş peyzaj vasitəsilə qiyabi də olsa tamaşaçıya) etnoqrafik detallarla təqdim etmək deməkdir.

Sərv boylu mələkzadə,
Camalından içdim bada,
Ələsgəri saldı oda,
Qoydu yana-yana, keçdi (1, səh. 41).

Aşıqın sevdiyi subyekt sərv boylu mələkzadə timsalındadır – sərv ağacı kimi uzun və nərmənazik boya-buxuna malik mələk kimi bir gözəldir. Yeyib-şişmiş, tənbellikdən harınlaşmış kökəlmiş murdar ət yığını kimi iyrenc deyildir. Hətta aşiq “zibilin çıxıbdı dizə, külündən xəbərin varmı” deyərək bir başqa şeirində bu cür tənbelliyi, işdən-gücdən uzaq olan, məişət qayğıları çəkməyən qadınlarımızı da bir pırani insan kimi töhmətləyib məzəmmət edir. Yəni gözəlin gözəlliyi həm də onun işində-gücündə, səliqə-sahmanında, təmizkarlığında, zəhmətsevərliyindədir. “Camalından içdim bada” – söz yox ki, gözəlin gözəlliyi zahiri baxımdan onun bədəninə heç bir yerində yox, simasında, üzündə - gözündə, sir-sifətində, camalındadır. Hətta buna müvafiq olaraq el arasında sabitləşmiş bir deyim də mövcuddur: “gözəlin üzündə plov yeyirlər?” Ritorik sual şəklində deyilmiş bu mülahizə - mühakimədə ikibaşlı cavab dayanıb. Həm “gözəlin üzündə plov yeyilmir” deyilməklə sadəcə gözəlliyə uymamaq tövsiyə olunur. Yəni gözəl ağıl-mərifət baxımından da gözəl olmalıdır düşüncəsi fikrin alt qatından boy göstərir. Həm də bu deyimdə gözəlliyin birbaşa gözəlin üzündə-camalında, sifətində təcəllə olunduğu bildirilməklə aşıqın məhz gözəlin üzündə “plov yediyinə” – gözəlin gözəlliyinə, gül camalına vurulduğu ifadə olunub. Yoxsa ki, düz-dünya doludur qızla. Deməli, sifətə-camalca yaraşığı, cazibədar olduğuna görə gözəl deyilir və aşıqı də ilk baxışda özünə çəkən, vurğun edən məhz bu gözəllikdir. Əbəs deyildir ki, Aşıq Ələsgər bu məqama poetik məzmun verməklə “Camalından içdim bada” deyir. Bununla nə demək istəyir aşıq? Elin, xalqın təbirincə, “üzündə plov yeyilən gözəl”in “üzündən – camalından bada içir” el sənətkarı (aşiq obrazı). Başqa sözlə, aşıqı – Ələsgəri oda salıb, yana-yana qoyan amil gözəlin gül üzündən – camalından bada içməsidir. Bəs o bədəni necə içir aşıq? Gözəlin adamı məftun edən camalına baxıb bihuş olan aşıq bu halını gözəlin camalından bada içməklə məst olmaq – sərxoş olmaq dərəcəsinə yetdiyini bədii ahənglə izhar edir.

Deyənlərdən də bir daha göründüyü kimi, “Keçdi” adlı bu gözəlləmə - gəraylısında Aşıq Ələsgər milli ruhun ifadəçisi olmaqla etnoqrafik detalları bədii sözün gücü ilə təcəssüm etdirmiş, eyni zamanda xalq ruhunun güzgüsü olan səciyyəvi əlamətləri və xalq danışıq dilinin ahən-

gini qoruyub yaşatmaqla, ona əlavə sənətkarlıq naxışları vurmaqla əbədiyaşar söz-sənət tablosu yaratmağa nail olmuşdur. Aşıq burada təkcə sabitləşmiş ifadə qəliblərindən yararlanmamış, həmçinin ümumxalq kütləsinin türk dilləri üçün pozulmaz qanununu – danışıq dilində qorunub yaşanan ahəng qanununu da gözləmişdir. Möhürbənddəki “mələkzadə” və “bada” ifadələrinin danışıq dilindəki işlək şəklinin qorunması həm də “Ələsgəri saldı oda” misrasındakı “oda” sözü ilə həmqafiyə səslənməklə bir növ, həm də sənətkara texniki şərtlər baxımından yardımçı olmuşdur. Başqa sözlə, mələkzadə və badə sözlərinin dilimizin sahitlər ahəngini qəbul edib, qalın hecalarla deyilişi “od” sözünün də bu arada həmqafiyə cərgədə dayanmasına imkan vermişdir. Bu, həm də elə onu göstərir ki, müəyyən qayda-qanunlar çərçivəsinə salınmaqla həm də məhdudlaşdırıcı dar qəlibə oturdulan yazılı ədəbi dildən fərqli olaraq, Aşıq Ələsgər xalqın şifahi danışıq dili olan sözün sərbəstlik imkanlarına meydan vermişdir. Məhz sözə-danışığa sərbəst yanaşdığına görə də özü də söz meydanındakı atını sərbəst, azad çapdıra bilmiş, sözün geniş imkanlarından yetərincə istifadə etdiyindən də bu dərəcədə ənginliklərə baş vuran söz xəzinəsinin sahibi olmuşdur. Bəlkə də, ədəbiyyat-şünaslıqda səhvən söylənilən Aşıq Ələsgərin “savadsız olması” iddiasının bir ucu da bu səbəbə bağlanır ki, sənətkar yazılı ədəbi dildən çox xəlqi ruhun ifadəsi olan şifahi danışıq dilində çalib-çağırılmışdır. İkinci bir tərəfdən də o dövrdə məktəblərdə keçirilən dərslər yazı dilinə yox (M.Ə.Sabirin “Mollam da döyür yazı yazanda” misrası o dövrün məktəbdarlığına real işarədir), şifahi əzbərləmə üsuluna əsaslanırdı. Aşıq Ələsgərin “yazı-pozu bilməməsi” məhz bu prinsipdən yanaşmaqla özünü doğrulda bilər. Halbuki bu, heç də savadsızlığa işarə etmir. Sadəcə olaraq dövrünün biliklərini məktəblərdə şifahi yaddaşa əsaslanmaqla mənimsəmək vərdişi və bacarıqlarını əks etdirir.

“Yeridi” rədifli gəraylıda da maraqlı poetik bənzətmələr hakimdir:

Ovçu tək bərədə durdu,
 Qaşlarından kaman qurdu.
 Müjkanın sinəmə vurdu,
 Qəmzəsi qana yeridi.

Gözəl burada aşıqını bərəyə salan ovçuya bənzədilir. Onu bəndə-bərəyə salmaqla ovlayırlar. Qaçmağa yeri olmur. Aşıq isə sevgilisinin füsunkar gözlərinin haləsindən (bəndindən-bərəsindən) qırağa çıxa bilmir. Necə deyərlər, tilsimkar gözlərin cazibəsinin sehrinə düşür. Aşıqə naz-qəmzə edən gözəl qaşlarını kaman kimi dartıb, kirpiklərini

oxa döndərib əfsunlayıcı nəzərlərini ona dikir. Bu zaman sanki kirpikləri oxa dönüb sevən aşiqin sinəsinə-ürəyinə dəyir və bu qəmzəli qaş-göz oynatma onun qanına-iliyinə yeriyir.

Növbəti bənddə isə aşiqin bu əhvalı belə bəyan edilir:

Çəşmim yaşı olub ümman,

Yaşılbaş sona yeridi.

Çəşminin (gözünün) yaşı ümmana-dəryaya dönüb, amma elə bil ki, sevdiyi gözəl aşiqin bu halını digər bənddə deyildiyi kimi, “endirib salmadı saya”. Yəni göz yaşını ümman bilən yaşılbaş sona (kimi) bu dəryaya saymazyanılıqla baş vurub getdi.

Göründüyü kimi, sənətkar dilin poetik imkanlarından bacarıqla istifadə edir, xalq dilinin şirinliyindən və hazır poetik qəliblərindən təbiiliklə ürəyətımlı, könül oxşayan bədii lövhələr yaradır. Məhz aşiqin bu kimi sənətkarlıq keyfiyyətlərini dərinədən izləyən professor Məhərrəm Qasımlı haqlı olaraq göstərir ki, “...Azərbaycan türkcəsinin gözəlliklərini, poetik-üslubi imkanlarını, canlı danışıq şirinliyini, xalqı kalorit zənginliyini, səs-ahəng axar-baxarını hər şeirində, hər misrasında uğurla və qürurla daşıyan Aşiq Ələsgər poeziyası dilimizin və ruhumuzun qərarlaşdığı möhtəşəm sənət abidəsidir” (2, səh. 18).

Görkəmli folklorşünas Məmmədhusəyn Təhmasib Aşiq Ələsgərin 1972-ci ildə “Elm” nəşriyyatında çıxmış ikicildliyə yazdığı “Gözəllik nəğməkarı” adlı ön sözdə aşiqin sənətə-sözə bu qədər dərəcədə bağlılığını doğulub-böyüdüğü Göyçə mühiti ilə əlaqələndirir:

“Özünə məxsus təbii gözəlliklərə malik olan Göyçə əsrlərdən bəri sazın və onun köməyi ilə yaradılan, müşayiəti ilə ifa edilib yaşadılan sözün ən isti, ən mehriban ana qucaqlarından biri olmuş, indi də belədir, şübhəsiz ki, gələcəkdə də uzun müddət belə olacaqdır. Mübaliğəsiz demək olar ki, bu mahalda saz çalmağı, söz deməyi heç bacarmayan adama ancaq nadir hallarda təsadüf olunur. Əksəriyyəti isə aşıqlıq ənənələrinin ən incə sirlərinə vaqif olanlar təşkil edirlər. Sənətin bu yerlərdə belə dərin kök atıb, belə geniş yayılması, hətta sözün dəqiq və tam mənasında məişətə daxil olması mahalın təbii şəraiti, coğrafi mövqeyi və yada gəlməz uzaq keçmişlərdən bəri burada yaşayan qəbilələrin, tayfaların yaradıcılıq ənənələri ilə bağlıdır. Təsadüfi deyil ki, xüsusilə “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarında, başqa şəkildə deyilsə, bugünkü aşiqin qədim əcdadı hesab edilən ozan yaradıcılığı nümunələrində işlənən, indi artıq tamamilə arxaikləşmiş bir sıra sözlər, ifadələr burada indi də yaşamaqdadır. Belələrinə misal

olaraq heç olmasa qarğı, mizraq, şülən, halal, say, yalavımaq, bəhri, orqan, bayqu və onlarla başqalarını göstərmək olar ki, bunlardan bayqu xüsusilə maraqlıdır.

Məlumdur ki, bayqu qədim oğuz qəbilə onqonlarından, yəni totem kimi müqəddəs sayılan alıcı quşlardan birinin adıdır. Bu onqonun vaxtı ilə sənət hamisi kimi təqdis edildiyini zənn edənlər də vardır. Çox qədim etiqadlarla bağlı olub, indi tamamilə arxaikləşmiş olan, bəzən hətta yanlış olaraq bayquş zənn edilən bu müqəddəs quşun adına Göyçə aşiq şerində, xüsusilə Ələsgər qoşmalarında tez-tez təsadüf olunmaqdadır. Misal üçün, Ələsgərin “Dal-dala” rədifli cığalı təcnisinin cığa bayatısında deyilir:

“Mən aşiqəm, dal-dala,
Bayqu gəzər dal-dala”.

“Ayağa məni” rədifli cığalı təcnisinin son bəndində isə aşiq dünyada hər şeydən üstün tutub, həmişə vüqarla qeyd etdiyi vətəni həmin bayquların məskəni adlandıraraq:

“Ələsgərəm, dada gəldi budu yap,
Bayquların məskənidə bu diyar” – deyir.

XIX əsrin sonları və XX əsrin əvvəllərində qoşulmuş şerlərdə bu qədər qədim qəbilə-tayfa inamları ilə bağlı əlamətlərin mövcudiyyəti bu yerlərdə aşiq sənətinin nə qədər uzaq keçmişə malik olduğunu əsaslandırırən dəlillərdən biridir.

Göyçədən çox da uzaq olmayan Dəməli rayonunda “Ozan” adlı kəndin, bugünkü inzibati bölgüyə görə də Göyçə ilə həmsərhəd olan Kəlbəcərdə Ələsgərin arvadı Anaxanın doğulmuş olduğu Yanşax adlı kəndin, Gəncədə isə Ozan adlı məhəllənin mövcudiyyəti də bu hökmü qüvvətləndirməkdədir. Məlum olduğu kimi, Kəlbəcərin görkəmli aşıqlarından biri olan Şəmşir çoxəsrlik keçmişə malik bir şair-aşiq nəslinin müasir nümayəndəsidir. Bunun doğrudan da belə olduğunu Şəmşirin 1515-ci ildə Səfəvi dövlətinin xüsusi rəsmi fərmanına layiq görülmüş ulu babası olan Misgin Abdalın şeirləri də sübut etməkdədir. Təqribən elə həmin illərdə yaşamış və sanballı ədəbi irs qoyub getmiş məşhur Qurbaninin vətəni Diri də bu ərazidən çox aralı deyildir. Bədii yaradıcılıq xüsusiyyətləri, şeir texnikası, şairlik qüdrəti, hətta dünyagörüşü etibarilə bir-birinə çox yaxın olan bu sənətkarların əsərlərindəki bitkinlik, kamillik də aşiq sənətinin bu yerlərdə çox qədim köklərə malik olduğunu, bu şəxsiyyətlərin isə bu

aləmin ilk qaranquşları deyil, oturuşmuş qaranquşları, qartalları olduğunu aydın bir şəkildə göstərir.

Bir sözlə, Göyçə çox qədim zamanlardan aşığı sənətinin beşiyi olmuş, bu sənətin inkişafında çox böyük rol oynamış, bir sıra çox görkəmli ustadlar yetişdirmiş, XIX-XX əsrlərdə isə öz Aşığı Ələsgəri, onun ustadı, ustasının ustadları, eləcə də şəcərəsi, nəslə və şagirdləri ilə aşığılıq sənətinin ən yüksək zirvələrinə qalxmışdır (3, səh. 5-8).

Bəli, Aşığı Ələsgəri Dədəlik səviyyəsinə doğulub yaşadığı Göyçə mahalının ədəbi-ictimai mühiti ucaltmışdı. Eyni zamanda yaradıcılıq dühası baxımından da Aşığı Ələsgər bir kamil sənətkar kimi yaşadığı mühitə qəlbən bağlı olub, Göyçə aşığı mühitinə zəngin yaradıcılıq irsi bəxş etməklə onu möhtəşəm zirvələrə qaldırdı. “Arsız aşığı əlsiz necə yaşadı?” deyən ustad aşığı əslində bu manifesti ilə bir tərəfdən əlsiz-obasız yaşaya bilməyin mümkünsüzlüyünü, digər tərəfdən isə ürəyi, nəfəsi, ruhu ilə elə (xalqa) bağlı olan sənətkarın həmişə yaşarlıq qazanacağını demək istəyirdi...

QAYNAQLAR

1. Aşığı Ələsgər. “Gözüm bir alagöz xanıma düşdü”. “Yazıçı”, 1993
2. Aşığı Ələsgər. Lirikası. “Zərdabi nəşr” MMC. Bakı, 2021
3. Aşığı Ələsgər. Əsərləri 2 cildə. I cild., Bakı, “Elm”, 1972